

Олена Святун

кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри порівняльного і європейського права
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Тимчасовий захист як правова категорія в системі міжнародного та європейського права

Сучасні глобальні міграційні процеси, спричинені збройними конфліктами, політичною нестабільністю та гуманітарними кризами, актуалізували питання про ефективні міжнародно-правові механізми тимчасового захисту. Поняття «тимчасовий захист» посідає проміжне місце між класичним інститутом притулку та гуманітарними формами допомоги, проте його теоретичне осмислення й досі залишається неповним. Особливої значущості проблема набуває в умовах повномасштабної агресії Російської Федерації проти України, коли Європейський Союз (далі – ЄС) уперше активував Директиву Ради 2001/55/ЄС про надання тимчасового захисту. Це стало безпрецедентною подією в праві ЄС, яка виявила як потенціал, так і слабкі сторони інституту. Водночас у загальнотеоретичному правознавстві категорія тимчасового захисту дає змогу глибше зрозуміти еволюцію правових засобів реагування держав на масові порушення прав людини, співвідношення між гуманітарними принципами та суверенітетом держав, а також динаміку розвитку міжнародного права у сфері захисту особи.

Новизна дослідження полягає у спробі концептуалізувати тимчасовий захист як самостійну правову категорію, що поєднує елементи міжнародного, європейського та національного права, також визначити її місце у системі сучасного міжнародного правопорядку. У матеріалі запропоновано: уточнене визначення тимчасового захисту як комплексного правового режиму для осіб, переміщених унаслідок масових порушень прав людини або збройних конфліктів, який ґрунтується на принципах гуманності, солідарності та невідворотності обов'язку держав діяти відповідно до принципу *non-refoulement*; виокремлення порівняльних моделей тимчасового захисту (США, Туреччини, ЄС), що демонструють різний баланс між гуманітарними потребами та політико-правовими інтересами держав; обґрунтування того, що тимчасовий захист є елементом трансформації міжнародного права від суто договірної до функціонально-гуманітарної, де ключову роль відіграють колективні механізми та наддержавне регулювання.

Тимчасовий захист виник як реакція держав на масові притоки переміщених осіб ще у ХХ ст. (Індія, Південно-Східна Азія, Африка)¹, а згодом набув нормативного оформлення у США (1990 р.), Туреччині (2013–2014 рр.) та ЄС (2001 р.)². Його

¹ Carrera S., Ineli ciger M., Vosyliute L., Brumat L. The EU grants temporary protection for people fleeing war in Ukraine. Time to rethink unequal solidarity in EU asylum policy. March 2022. URL: <https://www.asileproject.eu/suleyman-demirel-university-3/>

² Immigration and Nationality Act of June 27, 1952; Chapter 477 of the 82nd Congress; 66 STAT. 163; 8 U.S.C. 1101 et seq.]] [As Amended Through P.L. 119–21, Enacted July 4, 2025. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-1376/pdf/COMPS-1376.pdf>

історія свідчить про постійне прагнення збалансувати гуманітарні принципи та безпекові інтереси держав.

У міжнародному праві немає єдиного договору, який би встановлював загальну дефініцію тимчасового захисту. Найбільш послідовне тлумачення подає Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців (далі – УВКБ ООН), визначаючи його як тимчасовий захід колективного характеру, спрямований на надання притулку особам, що масово залишають свої країни через загрози життю чи свободі³.

США застосовують вузький, національно орієнтований підхід, заснований на розділі 244 Закону про імміграцію і громадянство (*Immigration Act*). Тимчасовий захист (*Temporary Protected Status, TPS*) може бути наданий громадянам певних країн, які вже перебувають на території США, якщо повернення до країни походження є небезпечним через збройний конфлікт, екологічну катастрофу або «надзвичайні тимчасові умови». Цей підхід наголошує на територіальному елементі та не передбачає відкриття кордонів для нових в'їздів⁴.

Туреччина реалізує територіальний і відкритий підхід: ст. 91 Закону «Про іноземців і міжнародний захист» визначає, що тимчасовий захист може бути наданий іноземцям, які масово прибувають на турецьку територію через неможливість безпечно повернутися до країни походження. Турецький режим передбачає широкий спектр гуманітарних гарантій – від медичної допомоги до доступу до освіти та праці – і застосовується навіть до осіб без громадянства⁵.

ЄС закріпив колективну, солідарну модель: відповідно до Директиви 2001/55/ЄС тимчасовий захист надається групам осіб, які масово залишили третю країну, де тривають воєнні дії чи відбуваються системні порушення прав людини⁶. Рішення про його запровадження ухвалює Рада ЄС на підставі пропозиції Єврокомісії⁷. Активізація цього механізму у 2022 р. для осіб, які втекли від війни в Україні, стала першим прецедентом колективного гуманітарного реагування в історії Союзу.

Таким чином, підстави для запровадження тимчасового захисту у кожній із систем поєднують об'єктивні чинники (масовість напливу, збройний конфлікт, екологічні чи гуманітарні кризи) з політичним розсудом держав або наднаціональних інституцій.

³ Carrera S., Ineli ciger M., Vosyliute L., Brumat L. The EU grants temporary protection for people fleeing war in Ukraine. Time to rethink unequal solidarity in EU asylum policy. March 2022. URL: <https://www.asileproject.eu/suleyman-demirel-university-3/>; Global Consultations on International Protection/Third Track: Protection of Refugees in Mass Influx Situations: Overall Protection Framework. 2001. UN Doc EC/GC/01/4. URL: <https://www.refworld.org/policy/strategy/unhcr/2001/en/21073>

⁴ Immigration and Nationality Act of June 27, 1952; Chapter 477 of the 82nd Congress; 66 STAT. 163; 8 U.S.C. 1101 et seq.1] [As Amended Through P.L. 119-21, Enacted July 4, 2025. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-1376/pdf/COMPS-1376.pdf>

⁵ The Republic of Turkey. Ministry of Interior. Directorate General of Migration Management. Law No. 6458 on Foreigners and International Protection of 2013. URL: <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/2016/en/114283>

⁶ Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof. Official Journal. 2001. L 212. 7.8., pp. 12–23. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj/eng>.

⁷ Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC, and having the effect of introducing temporary protection. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32022D0382>

Відмінність полягає у ступені відкритості системи: від замкненої (США) – до гнучко-гуманітарної (ЄС, Туреччина).

Незалежно від правової моделі, всі режими тимчасового захисту базуються на фундаментальному принципі невислання (*non-refoulement*), закріпленому у ст. 33 Конвенції ООН 1951 р. про статус біженців, а також у статтях 78 ДФЄС і 19 Хартії основних прав ЄС. Цей принцип має імперативний характер (*jus cogens*) і означає абсолютну заборону повернення особи до країни, де їй загрожує переслідування, катування або нелюдське поводження.

У США принцип реалізується через заборону депортації осіб, яким надано статус *TPS*, на період його дії⁸. У Туреччині він отримав пряме конституційне та законодавче втілення – ст. 4 Закону № 6458 гарантує невислання навіть осіб, які в'їхали нелегально, без жодних винятків⁹. У праві ЄС *non-refoulement* є не лише етичним стандартом, а й юридичною умовою припинення тимчасового захисту: повернення можливе лише тоді, коли забезпечено «безпечні та гідні умови» у країні походження¹⁰. Отже, принцип *non-refoulement* слугує спільною ціннісною основою тимчасового захисту, що інтегрує міжнародне гуманітарне право, право прав людини і право притулку в єдину систему захисту людської гідності.

Таким чином, тимчасовий захист, як інструмент реагування на масові порушення прав людини, відображає не лише практичну необхідність оперативного реагування на гуманітарні кризи, а й глибоку трансформацію концептуального розуміння суверенітету у міжнародному праві. Класичне уявлення про суверенітет як абсолютну і виняткову владу держави над власною територією поступово поступається новій доктрині – «відповідальності держави за захист» (*Responsibility to Protect, R2P*).

Інститут тимчасового захисту є практичним втіленням ідеї гуманітарного суверенітету, що поєднує повагу до державних кордонів із визнанням верховенства людської гідності. Його поява й активне застосування у праві ЄС після 2022 р. демонструють, що міжнародне право дедалі частіше сприймається не як система міждержавних компромісів, а як нормативна основа глобальної солідарності, спрямована на захист людини в умовах екзистенційних загроз.

⁸ Immigration and Nationality Act of June 27, 1952; Chapter 477 of the 82nd Congress; 66 STAT. 163; 8 U.S.C. 1101 et seq.1] [As Amended Through P.L. 119–21, Enacted July 4, 2025. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-1376/pdf/COMPS-1376.pdf>

⁹ The Republic of Turkey. Ministry of Interior. Directorate General of Migration Management. Law No. 6458 on Foreigners and International Protection of 2013. URL: <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/2016/en/114283>

¹⁰ Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof. Official Journal. 2001. L 212. 7.8., pp. 12–23. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj/eng>